

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ

Стаття присвячена актуальним проблемам модернізації та підвищення якості вищої юридичної освіти України у контексті європейської інтеграції. Особливу увагу приділено інноваційним методикам викладання дисциплін на юридичних факультетах. На основі досвіду роботи Центру інноваційних методик правничої освіти НаУКМА автор обґрунтовує доцільність створення спеціальних науково-методичних структур для допомоги викладачам у розробленні та впровадженні інноваційних форм і методів навчання.

Головний вектор сучасного розвитку вищої юридичної освіти в Україні визначається загальним спрямуванням вітчизняної вищої школи на входження в загальноєвропейський і світовий освітній простір, гармонізацію національних і міжнародних стандартів вищої освіти в контексті Болонського процесу.

Основні принципи, цілі та напрями формування єдиного європейського освітньо-наукового простору викладені у низці міжнародних документів, серед яких найважливішими є: Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) (18 вересня 1988 р., Болонья), Лісабонська конвенція (11 квітня 1997 р., Лісабон), Сорбонська декларація (25 травня 1998 р., Париж), Болонська декларація: Спільна заява європейських міністрів освіти (18-19 червня 1999 р., м. Болонья), Конвенція європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій (29-30 березня 2001 р., м. Саламанка), Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту (18-19 травня 2001 р., м. Прага), Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (19-20 вересня 2003 р., м. Берлін) та Декларація з Грацу: Роль університетів до 2010 року і далі.

Прагнення європейських університетів до найвищого рівня якості, конкурентоспроможності та бездоганності, доступності й демократизму, підкріплене визнанням світовою спільнотою освітньо-наукової сфери як стратегічно пріоритетної для забезпечення життєдіяльності й прогресу людства, зобов'язує уряди та освітні структури планувати і робити конкретні спільні кроки у створенні єдиної «Європи Знань». Ось чому національна концепція реформування й модернізації освітньої системи в Україні має також бути спрямована на реалізацію загальноєвропейських підходів і принципів.

Стратегічна мета реформування й модернізації вищої освіти і науки в Україні — створення ефективного інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах через сприяння прогресивним нововведенням, упровадження найсучасніших технологій і моделей навчання. Навчальний процес у сучасному університеті повинен здійснюватися «з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтуватися на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері, системі управління та організації праці в умовах ринкової економіки» [1].

Мета нашої статті — розкрити роль і значення інновацій, зокрема інноваційних методик викладання у сучасній вищій юридичній освіті, визначити найбільш ефективні методи і форми навчальної роботи на юридичних факультетах.

Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань:

- визначити шляхи розвитку української вищої школи в контексті європейської інтеграції;
- проаналізувати фактори розвитку вищої освіти, що актуалізують інноваційні освітні процеси;
- висвітлити сутність поняття «інновації» щодо вищої освіти;
- розкрити значення вихідних термінів метод, методика, метод викладання, інноваційні методи, активні та інтерактивні методики у контексті дидактики і педагогіки вищої школи;

- охарактеризувати найбільш ефективні інноваційні методи і прийоми викладання фахових та інших гуманітарних дисциплін для правників;
- обґрунтувати доцільність створення спеціальних науково-методичних структур у вищих навчальних закладах на основі

досвіду Центру інноваційних методик правничої освіти Національного університету «Києво-Могилянська академія».

У євроінтеграційному поступі України роль юридичної науки й освіти є надзвичайно важливою, оскільки від їхнього рівня розвитку залежить реалізація таких важливих завдань, як здійснення правової реформи, адаптація законодавства України до законодавства ЄС, створення ефективної правової системи і громадянського суспільства, підвищення якості законотворчої та правозастосовчої діяльності, що, у свою чергу, сприятиме утвердженню України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної, правової держави, в якій визнається і діє принцип верховенства права.

Українська юридична наука й освіта розвивається під впливом як загальних цивілізаційних процесів (глобалізація світу, зростання конкуренції на всіх рівнях і в усіх сферах суспільного життя, бурхливий розвиток науково-інформаційних технологій, демократизація суспільства тощо), так і внутрішніх факторів державного розвитку та будівництва (створення ринкового середовища, реформування багатьох сфер суспільного життя, активізація кодифікаційних процесів, становлення громадянського суспільства та ін.).

Вища юридична освіта в Україні нині набуває нового змісту і змінюється відповідно до розвитку правових знань та з урахуванням нових суспільних потреб (державно-правових, політичних, економічних, науково-технічних, культурно-освітніх та ін.).

Зміст фахової підготовки правника ускладнюється і суттєво трансформується під впливом таких суспільно значущих і взаємопов'язаних процесів, як розширення сфер правового регулювання, формування нових галузей права і відповідно галузей законодавства, інтеграція і диференціація у розвитку права, міждисциплінарність сучасного правового знання тощо. Ці процеси спричиняють появу та актуалізацію багатьох науково-правових і освітньо-правових проблем, які стають важливою складовою нового змісту сучасної юридичної освіти.

Правова наука і вища юридична освіта стають нерозривними складниками сучасного навчального процесу. Поглиблюється науково-теоретичний рівень професійної підготовки правника та водночас посилюється її практичне спрямування.

Спектр професійних знань, умінь, навичок представника правничої професії сьогодні значно розширився і вимагає від суб'єктів освітньо-правової діяльності найрізноманітніших знань як у власне-правових галузях, так і в суміжних із правом сферах, потребує ґрунтовної загальної та фахової методологічної підготовки, вільного володіння методикою і практикою правових досліджень, сучасним мовним і технічним інструментарієм (перший передбачає вільне володіння кількома мовами у їх різних стильових різновидах, другий — комп'ютерною та іншою технікою, що використовується у юридичній діяльності). Але головне завдання полягає в тому, щоб навчити студента-правника постійно вчитися, здобувати нові знання, сформувати навички самостійного дослідницького пошуку, виявляти творчість у вирішенні складних професійних проблем і ситуацій.

Підготовка студентів на правничих факультетах або у вищих навчальних закладах юридичного профілю має будуватись з урахуванням соціального замовлення та бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби правника, формувати такий високий рівень професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дозволить підтримувати високий професіоналізм у будь-якій сфері юридичної діяльності на рівні зростаючих вимог суспільства, професійної корпорації, споживачів професійних правничих послуг. Адже випускники-правники мають бути готові діяти в умовах значної конкуренції (через зростання кількості студентів юридичних навчальних закладів) та серйозного професійного ризику (професійні помилки можуть призвести до втрати іміджу, посади, прибутку). Окрім того, має бути готовність до здобуття нової кваліфікації, перепрофілювання у галузі юридичної діяльності, до постійного оновлення й удосконалення свого фахового рівня протягом усього життя.

Змінюється не тільки зміст, структура вищої юридичної освіти, але й її форми. Створення інноваційного освітньо-виховного середовища неможливе без внесення якісно нового змісту у вищу професійну освіту правника, без оптимізації кадрово-педагогічного потенціалу, підвищення рівня науково-методичного забезпечення навчального процесу, впровадження інноваційних технологій і методик викладання, оволодіння дослідно-експериментальними видами діяльності.

Актуальним науково-методичним завданням у вищих навчальних закладах, що готують правників, стає пошук нових ефективних форм і методів вищої правової освіти: від розроблення і введення в навчальні плани нових перспективних дисциплін до впровадження інноваційних методик і форм викладання.

Так, у навчальних програмах вищих навчальних закладів, що готують правників, перелік запропонованих студентам дисциплін (зокрема спецкурсів та дисциплін вільного вибору) збагатився новими або оновленими за змістом предметами. Серед них — «Європейське право», «Підприємницьке право», «Акціонерне право», «Біржове право», «Міжнародне банківське право», «Міжнародний комерційний арбітраж», «Міжнародне екологічне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Інформаційне право», «Право інтелектуальної власності», «Корпоративне право», «Менеджмент юридичної практики», «Соціологія права», «Ювенальна юстиція», «Юридична деонтологія», «Професійна відповідальність правника», «Юридична педагогіка», «Правові питання вищої школи», «Законодавча техніка», «Мова права», «Правнича лінгвістика», «Правничий переклад» та ін.

Класичні (традиційні) юридичні дисципліни (конституційне право, міжнародне публічне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, цивільне процесуальне право, кримінальне процесуальне право, господарське право, трудове право та ін.) також постійно оновлюються за змістом через динамічні зміни у чинному законодавстві, зокрема прийняття нових кодексів та інших нормативно-правових актів, ратифікацію Україною нових міжнародно-правових документів, розвиток правових інститутів тощо.

Необхідність перегляду змісту навчальних дисциплін юридичного та суміжного з ним профілю викликає і динамічний розвиток правового знання, збагачення його новими правовими поняттями і категоріями, що спричинює відповідні зміни в системі правових наук, глобальне розширення інформаційно-правового простору та ін. Актуалізувались питання гармонізації українського та європейського законодавства, зокрема проблеми імплементації міжнародно-правових норм у систему національного законодавства; питання неузгодженості правових норм та виникнення колізій у законодавстві після прийняття нових правових актів; проблеми сучасного порівняльного права та ін., які стають предметом аналізу й вивчення.

Інноваційні форми викладання дисциплін заслуговують на особливу увагу, оскільки забезпечують потрібний «інноваційний клімат» У ВНЗ, сприяють розвитку творчої активності та дослідницької ініціативи студентів-правників, закладають основу для подальшого осмислення і розвитку правових знань, успішного застосування набутих знань на практиці. Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес допомагає готувати висококваліфікованих, конкурентноспроможних правників, здатних виконувати складні науково-дослідницькі, фахово-прикладні й творчі завдання.

Але перш ніж перейти до висвітлення проблеми інноваційних методів і форм навчання, слід розкрити сутність поняття «інновації» відносно вищої освіти, уточнити значення деяких вихідних термінів.

Поняття «інновація», хоча й побутує в інтернаціональному лексиконі вже понад сто років, актуалізувалось у науковій та освітянській сфері лише в останній чверті ХХ століття. І хоча поняття це може передаватися кількома лексемами: новація, інновація, нововведення, новотвір, новаторство та ін., саме термін інновація набув найбільшого поширення в сучасній українській науковій мові.

Запозичене з англійської мови слово інновація (англ. innovation від лат. innovatio — оновлення, зміна) у «Словнику іншомовних термінів» (2000 р.) зареєстроване у значеннях: 1) Нововведення в галузі економіки, техніки тощо на основі досягнень науки і передового досвіду; 2) Нове явище в мові (мовозн.). Там же наведений і похідний термін інноваційний

— «який стосується інновацій»; інноваційний банк — «банк, який здійснює кредитування і фінансування інновацій у науково-технічній і організаційно-управлінській сферах» [2, с 230].

У «Юридичній енциклопедії» представлено лише словосполучення інноваційне законодавство, визначення якого дозволяє окреслити найбільш розвинені сфери інноваційної діяльності: «специфічна комплексна галузь законодавства, якою регулюються суспільні відносини в процесі здійснення організаційних, фінансових, інвестиційних, матеріально-технічних та інших заходів, спрямованих на створення і впровадження науково-технічних розробок, нової техніки і технологій; нових форм організації праці та управління, освоєння і випуск нових видів продукції» [3].

У значенні «нововведення» термін інновація є синонімічним до латинського новація (від novo — оновлюю). Однак останній має ще спеціальне юридичне значення: «Припинення попередньо чинного зобов'язання сторін, заміна його іншим, новим зобов'язанням» [2, с 391]. Як бачимо, у тлумачних словниках не закріплене спеціальне значення терміна інновації, пов'язане з освітянською сферою. Водночас у сучасній педагогічній та науково-методичній літературі термін цей, як і прикметник інноваційний, є широко вживаним.

Заслуговує на увагу визначення терміна інновація у праці «Інноваційне навчання» Дж. Боткіна: «Інновація — це постійне прагнення до переоцінки цінностей, збереження тих із них, які мають незаперечне значення, і відкидання тих, що застаріли» [4]. С. О. Шаронова [5] називає чотири онтологічні ознаки інновації як такої:

1) кардинальні зміни у свідомості та нормах поведінки учасників процесу реалізації інновацій, які супроводжують процес переосмислення ними цінностей;

2) парадоксальність одночасного відторгнення і зв'язок із традицією (за висловом Хайдеггера, це погляд у майбутнє крізь призму минулого);

3) інновація, на думку фахівців у галузі теорії освітніх процесів, — категорія, безпосередньо пов'язана з ринковою економікою та соціальною доцільністю пропонованого, що робить її вигідною для застосування; практичне її впровадження дозволяє досягти додаткового економічного ефекту;

4) інновація сприймається як процес масового визнання нового.

Як бачимо, поняття інновації спочатку побутувало і розвивалось переважно в економічній, банківській, технічній, організаційно-управлінській сферах, і лише потім набуло поширення в освіті.

Сутність цього явища щодо вищої освіти можна сформулювати доволі лаконічно: Інновації — нововведення на основі досягнень науки, освіти, передового педагогічного та управлінського досвіду, покликане стимулювати розвиток прогресивних і високоефективних освітніх технологій. Але розкрити більш широко основні ознаки цього поняття можна лише в розгорнутій дефініції: Інновації — це нові перспективні тенденції, процеси та підходи у розвитку сучасної вищої освіти, які ґрунтуються на поєднанні наукової та освітньої діяльності, теорії з практикою, інтеграції та диференціації сучасних знань, фундаментальної підготовки фахівців із вузькопрофільною спеціалізацією та спрямовані на модернізацію, підвищення якості та ефективності сучасного навчального процесу.

Похідний термін інноваційний у науково-педагогічній та методичній літературі найчастіше вживається у складі термінологічних словосполучень: інноваційний метод, інноваційна методика, інноваційний підхід, інноваційні технології тощо. Для визначення перших Двох понять, вихідних для нашої теми, розглянемо та диференціюємо стрижневі поняття метод і методика. Ці грецькі за походженням терміни мають спільний корінь із первісним етимологічним значенням «шлях, дослідження, спосіб пізнання».

Термін метод у найбільш загальному розумінні означає «спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети, для виконання певної операції». Однак у сучасній науці розрізняють три його значення: загальнометодологічне (метод як спосіб пізнання дійсності, природних і суспільних явищ), загальнодидактичне та власне-методичне (метод як спосіб / засіб навчання / викладання). Зупинимось на двох останніх, оскільки саме вони є базовими у методичному тезаурусі вищої школи.

Метод викладання як загальнодидактичне поняття можна визначити як «сукупність способів і прийомів спільної діяльності суб'єктів навчального процесу, спрямованої на

досягнення освітньої мети, виховання й розвитку особистості». Будучи універсальними та застосовуючись для викладання різних дисциплін, ці способи взаємодії викладача і студента традиційно диференціюють на методи викладання (показ, пояснення, організація тренування, організація практики, корекція, оцінка) і методи навчання (ознайомлення, осмислення, участь у тренуванні, практика, самооцінка, самоконтроль). Такий розподіл здійснено з урахуванням суб'єкта дії: способи і прийоми діяльності викладача (того, хто викладає) іменують методами викладання; способи і дії того, хто навчається, називають методами навчання. Але процес цей, по суті, є єдиним, спільним творчим процесом, і тому цей розподіл цей має умовно-теоретичний характер.

Класифікувати методи викладання можна і за іншими ознаками: за видами навчальних робіт студентів (усні / письмові; аудиторні / самостійні / позааудиторні; загальні (колективні) / групові / індивідуальні та ін.; за джерелом одержання знань і формування навичок і вмінь (лекція, аналіз документа, робота із законодавчою базою, використання наочних засобів тощо); за ступенем самостійності та характером участі студентів у навчальному процесі (активні, інтерактивні, пасивні); за рівнем усталеності та новизни (традиційні / класичні, інноваційні / нові / новаторські), за авторством (оригінальні / авторські, загальні / дидактичні) та ін.

Проте у сучасній методиці викладання найбільш прийнятною виявилася класифікація, побудована на дієвому підході до навчання. Згідно з нею існують методи: а) які забезпечують опанування навчального предмета (словесні, візуальні, практичні, репродуктивні, проблемно-пошукові, індуктивні, дедуктивні); б) які стимулюють та мотивують навчально-наукову діяльність (навчальні дискусії, Проблемні ситуації, ділові ігри, творчі завдання, пошук і дослідження, експерименти, конкурси, вікторини тощо); 3) методи контролю і самоконтролю у навчальній діяльності (опитування, залік, іспит, контрольна робота, тестові завдання, питання для самоконтролю та ін.).

Термін метод викладання використовується також у більш вузькому розумінні «як сукупність способів і прийомів навчання певної дисципліни». Однак, на нашу думку, для передачі цього змісту частіше вживається або форма множини методи (пор. способи «певні дії, прийоми або система прийомів, що уможливають здійснення, досягнення чогось»), або термін методика «сукупність способів, методів і прийомів викладання певної науки, предмета». За спостереженнями проф. О. А. Сербенської, у значенні «вчення про методи викладання якої-небудь навчальної дисципліни» закріплюється слово дидактика [6].

В історії викладання юридичних дисциплін відомо кілька десятків методів навчання, які виникали відповідно до потреб суспільства у розвиткові юриспруденції та визначались її характером і рівнем розвитку на той чи інший період. Достатньо згадати, наприклад, Болонську школу права, відому також під назвою глосатори, основним методом навчання в якій був метод тлумачення джерел римського права. Глосатори тлумачили правові поняття, робили пояснення, коментарі, зауваження (т. зв. глоси) на полях і між рядків законодавчого тексту або у глосаріях (тлумачних словниках).

Сучасна методика викладання правничих наук, як і багатьох інших гуманітарних дисциплін для правників, має багатий арсенал різноманітних способів, прийомів і засобів навчання, як загальнодидактичних (які можуть застосовуватись у викладанні будь-яких навчальних предметів), так і галузеводидактичних (які віддзеркалюють специфіку конкретної навчальної дисципліни або низки споріднених дисциплін).

Але в межах даної статті ми розглянемо методики викладання не у цьому ракурсі, а з позиції їхньої новизни, ефективності, дієвості, доцільності використання у сучасних умовах. Такими є інноваційні методики, серед яких найбільш витребуваними на сьогоднішньому ринку освітніх послуг є активні та інтерактивні методики навчання. Оскільки суттєво зростає творча компонента освіти, активізується роль усіх учасників навчального процесу, зміцнюється творчо-пошукова самостійність студентів, особливої актуальності нині набули концепції проблемного та інтерактивного навчання. Під час такого навчання студент вступає у діалог з викладачем, виконує творчі, проблемні завдання, відповідає на запитання, що розвивають аналітичне і критичне мислення, ставить запитання викладачеві та іншим

учасникам, тобто активізується творча співпраця викладача зі студентами (разом вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії однокурсників та власну поведінку).

Поняття інноваційні методики викладання є полікомпонентним, оскільки об'єднує усі ті нові й ефективні способи навчання (здобуття, передачі й продукування знань), які сприяють інтенсифікації та модернізації навчального процесу, розвивають творчий підхід і особистісний потенціал його учасників.

Надзвичайно високу ефективність навчального процесу на юридичному факультеті вищого закладу освіти забезпечує застосування таких методів, форм і прийомів навчальної роботи, як:

- аналіз помилок, колізій, казусів;
- аудіовізуальний метод навчання;
- брейнстормінг («мозковий штурм»);
- діалог Сократа (Сократів діалог);
- «дерево рішень»;
- дискусія із запрошенням фахівців;
- ділова (рольова) гра (студенти перебувають у ролі законодавця, експерта, юрисконсульта, нотаріуса, клієнта, судді, прокурора, адвоката, слідчого);
- «займи позицію»;
- коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників;
- майстер-класи;
- метод аналізу і діагностики ситуації;
- метод інтерв'ю (інтерв'ювання);
- метод проектів;
- моделювання;
- навчальний «полігон»;
- PRES-формула (від англ. Position—Reason—Explanation or Example—Summary);
- проблемний (проблемно-пошуковий) метод;
- публічний виступ;
- робота в малих групах;
- тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та інші.

Розглянемо найбільш ефективні методи викладання дисциплін для правників.

Метод конкретних ситуацій (МКС), або кейс-метод. Якщо у вищих навчальних закладах США та країнах Західної Європи цей метод застосовується понад 100 років для вивчення юриспруденції (а згодом і бізнесу, менеджменту та ін.), то в Україні він починає широко впроваджуватись протягом останніх десяти років. В основу методу покладено принцип прецеденту, або випадку (case), що існує в англосаксонському праві та слугує вагомим критерієм прийняття рішення у судовій справі за відсутності різного роду кодексів (цивільних, кримінальних, адміністративних тощо) [7]. Як зазначає А. Наумов, «Право як навчальний курс за свою тривалу історію увібрало в себе декілька багатотомних зібрань з описом прецедентів та випадків у своїй галузі, що слугували фактологічною основою у використанні МКС» [8]. Цінність цього методу, запровадженого у навчальний процес спочатку Гарвардської школи права, а пізніше і Гарвардської школи бізнесу, полягає у його прикладній спрямованості, коли студент навчається приймати професійні рішення ще в університетській аудиторії.

Аналіз конкретних ситуацій, їх обговорення, ознайомлення з різними підходами до вирішення проблеми, пошук необхідної інформації, — усе ці види робіт допомагають сформуванню важливих для представників юридичної професії практичних вміння й навички: комплексного підходу до аналізу й оцінки фактів, логічного та причинно-наслідкового стилю мислення, правильного прийняття рішення. Застосування МКС потребує від викладача ретельного добору теоретичного і практичного матеріалу. Так, спочатку він пропонує студентам попередньо опрацювати необхідний теоретичний матеріал з певної проблеми, потім конкретні приклади казусів, які слід розібрати із студентами в аудиторії. Практичний професійний досвід викладача у цій роботі набуває особливої ваги. Метод цей заслуговує на

почесне місце в сучасній методиці викладання фахових дисциплін на юридичних факультетах.

Ділова (рольова) гра. Один із найбільш популярних серед студентів видів навчальної роботи, адже побудований на творчості, змагальності, колективній співпраці. Але ефективність цього методу визначається якістю попередньої підготовки викладача і студентів.

Основна мета будь-якої ділової гри полягає у створенні ситуації, максимально наближеної до реальної, в якій студент-правник повинен виконати необхідні професійні дії, правильно застосувати набуті знання, виявити навички роботи з клієнтами, колегами, а також вміння працювати з нормативними документами.

Метод цей доцільно використовувати у процесі викладання багатьох фахових дисциплін. Наприклад, це може бути розгляд трудового спору в комісії з трудових спорів у курсі («Трудове право»); обговорення законопроекту (у різних курсах: від «Конституційного права України» до «Мови права» та «Юридичної техніки»); обговорення на спільному засіданні питання про створення спільного україно-німецького підприємства з переробки ядерних відходів («Міжнародне право», «Міжнародне екологічне право»); обговорення стану виконання екологічного законодавства на службовому засіданні обласної прокуратури («Екологічне право», «Прокурорський нагляд»); обговорення стану дотримання земельного законодавства на засіданні колегії обласної прокуратури («Земельне право», «Прокурорський нагляд»).

Запропонувати студентам провести засідання комісії у справах неповнолітніх та захистові їхніх прав можна в курсах («Ювенальна юстиція» «Адміністративне право», «Правоохоронні органи»).

Щодо процесуальних дисциплін, то підготувати студентів до судової практики краще під час проведення рольової гри «Судовий процес». Це може бути розгляд цивільної справи у районному суді («Цивільне процесуальне право», «Сімейне право», «Судова риторика»); розгляд позовної заяви в арбітражному суді («Арбітражне процесуальне право»); попереднє слухання або розгляд кримінальної справи (у суді першої інстанції; касаційної інстанції тощо) («Кримінально-процесуальне право», «Кримінальне право»; «Судова риторика»).

Сценарій гри готує, як правило, сам викладач, але за певних умов може розроблятися студентом або кількома студентами (наприклад, це може бути спеціальний проект).

Основні компоненти підготовки і проведення гри: створення фабули (конкретна життєва або наближена до такої ситуація); опрацювання фабули; робота з нормативними документами; розподіл ролей; складання документів, наприклад позовної або іншої заяви; збір матеріалів судової справи; перевірка виконання законів; дії учасників гри; аналіз та підведення підсумків.

Щодо можливих ролей у ділових іграх, то перелік її учасників визначається залежно від її характеру, змісту і призначення.

Студенти-правники можуть виконувати ролі не лише учасників судового засідання, але й державних службовців, керівників різного рівня, депутатів, експертів, працівників правоохоронних органів та ін. Гра посилює мотивацію студентів до навчання, оскільки дозволяє наочно побачити або відчутти прогалини у знаннях (своїх та інших дійових осіб). Бажано призначати спеціальних аналітиків-експертів, які спостерігають за перебігом гри та надають їй всебічну оцінку.

Проблемний (проблемно-пошуковий) метод. Може застосовуватись у практиці викладання майже всіх юридичних і неюридичних дисциплін. Передбачає проблемний виклад матеріалу, проблемні евристичні діалоги, вправи проблемно-пошукового характеру, створення певної проблемної ситуації, організації колективного пошуку оптимального варіанта розв'язання проблеми, наприклад шляхом обговорення, «ініціативних» дій учасників тощо.

На відміну від традиційних методів, що здебільшого зорієнтовані на репродукцію та закріплення знань, ці методики вимагають від студентів не простого відтворення інформації, а творчості, оскільки містять у своїх умовах елемент незнаного, невідомого. Джонні Цезерані у своїй праці «Від мозкового штурму до великих ідей» зазначає: «Парадокс творчості,

інновацій і лідерства, полягає в тому, прагнучи винайти щось нове, відшукуючи це нове, ви часто не знаєте, куди ви йдете, — це схоже на рух у тумані. Тут може допомогти синектичний процес рішення творчих проблем» [9]. Щодо правильної відповіді, то вона в деяких випадках може бути невідома й викладачеві, або відповідей може бути декілька.

Моделювання. Це універсальний метод дослідження будь-яких об'єктів та явищ на їхніх аналогах (моделях) з метою вивчення їхніх характеристик, прогнозування дій і наслідків, пошуку оптимального варіанта тощо. Однак як метод навчання він виявився не менш ефективним. Адже за допомогою певної абстрактної або матеріальної моделі, наочної або вербальної можна не лише відтворити певні властивості предмета або явища, а й детально розглянути його компоненти, загальну структуру, систему внутрішніх і зовнішніх зв'язків, функціональні параметри.

У процесі викладання моделі доцільно унаочнити за допомогою різних засобів (схем, графіків, малюнків, графічних та віртуальних зображень, наприклад за допомогою комп'ютерної графіки, мультиплікації, мультимедійної апаратури тощо).

Ідеальні моделі та образи можуть також вербалізуватись за допомогою мовних конструкцій, переважно образних, метафоричних. На практичних заняттях з різних юридичних дисциплін метод моделювання може бути застосований щодо конкретної правової ситуації, можливої поведінки, пошуку причинно-наслідкових зв'язків у слідчій або іншій діяльності, виявлення схем правомірної або неправомірної поведінки, особистості правопорушника, прогнозування наслідків і навіть моделювання характеру навчальних дій викладача та студентів.

Аудіовізуальний метод навчання. Метод цей, призначений спочатку для популяризації знань і залучення до навчання широкої аудиторії, дедалі більше застосовується в університетській освіті багатьох країн світу. Концепція методу реалізується у формі аудіовізуальних курсів, електронних підручників, комп'ютерних тестових завдань, тренінгів і практичних посібників для індивідуального та дистанційного навчання, відеозапису різних форм навчання з метою аналізу та обговорення дій учасників навчального процесу.

Широке впровадження технічних засобів навчання у професійну підготовку правників, використання можливостей Інтернет, робота з електронними законодавчими базами, застосування теле-, відео-, фото-, аудіо- та інших матеріалів у навчальному процесі підсилює пізнавальну активність студентів, дозволяє досягти максимальної економії часу для засвоєння навчального матеріалу в значних обсягах.

Ефективність методу визначається не лише мінімальними витратами навчального часу, але й економією зусиль студентів і викладачів під час аудиторного заняття. За умови презентації матеріалів навчальних дисциплін у вигляді навчальних фільмів, CD, мультимедійних пікетів до кожної теми курсу, здійснення контролю знань за допомогою комп'ютерної техніки процес навчання значно виграє як у кількісних, так і якісних показниках.

Аудіовізуальний метод має величезні потенційні можливості для застосування у викладанні практично всіх дисциплін. Для реалізації можливостей цього методу все більше будуть залучатись професіонали технічної та інших суміжних сфер. Нині він широко застосовується для вивчення іноземних мов студентами-правниками.

Цей метод є одним із найбільш перспективних, оскільки сприяє оптимізації та інтенсифікації навчального процесу. Він усе більше потребуватиме від викладача володіння комп'ютерними знаннями і технологіями, системного та творчого бачення предмета.

«Мозковий штурм» (брейнстормінг від англ. brain storming). Це метод організації спільної групової та творчої роботи в аудиторії з метою підвищити розумову активність учасників і знайти плідні ідеї, конструктивні рішення, розв'язання складних проблем або нестандартних ситуацій. Його доцільно застосовувати на самому початку розв'язання проблеми або якщо цей процес зайшов у глухий кут. Проблема формулюється у формі запитання. На першому етапі учасники генерують свої ідеї та пропозиції. Наприклад: Які докази можуть бути зібрані у цій справі? До яких наслідків може призвести договір

дарування? Усі пропозиції фіксуються (на дошці). На другому етапі відбувається активне обговорення, здійснюється класифікація та відбір найбільш перспективних пропозицій.

Метод проектів реалізує диференційований, індивідуально-творчий та активно-дієвий підходи у навчанні. Проект може мати дослідницький, пошуковий, творчий (креативний), прогностичний, аналітичний та ігровий характер. Основу проектного методу складає орієнтація на інтереси і побажання учасників. Автором проекту як спеціального навчального завдання може бути як викладач, так і студент (якщо він висловлює свою пропозицію). Оскільки проект планується та реалізується студентом самостійно або групою студентів, метод цей забезпечує сприятливі умови для активізації їхньої відповідальності, формування партнерських стосунків між виконавцями проекту та викладачем. Прикладом проектного завдання може стати моніторинг, аналітичний огляд, здійснення правової або судової експертизи, випуск збірника документів, підготовка рольової гри, організація дискусії, судових дебатів та їх відеозапис тощо.

Метод творчого пошуку (дослідження). Серед різних видів завдань, які пропонує викладач кожної дисципліни студентам, особливо важливе місце посідають завдання творчого характеру. Пропонуючи такі завдання студентам для роботи на семінарських і практичних заняттях або для самостійної роботи (з наданням достатнього часу на його виконання), викладач прагне посилити інтерес слухачів до свого предмета, глибше дослідити ті чи інші питання курсу, залучити їх до науково-дослідницької роботи.

З позицій дидактики важливо поступово переходити від простих завдань до більш складних: наприклад, спочатку дати завдання дібрати газетні матеріали, які могли б слугувати підставою для вчинення позову на захист честі, гідності й ділової репутації; потім — скласти позовну заяву або проаналізувати документ, укладений іншим; зробити експертний висновок; взяти участь у рольовій грі «судовий процес» у певній ролі; скласти касаційну скаргу; врешті-решт самому розробити план і матеріали навчального судового засідання.

Прикладом складних творчих завдань слугує підготовка висновків і пропозицій до законопроекту; участь у розробленні проектів нормативно-правових актів; укладання пакету документів у певній справі; підготовка аналітичних матеріалів, порівняльних таблиць, аналітичних оглядів тощо для публікації у фахових виданнях та ін.

Метод цей є провідним у сучасному навчальному процесі, оскільки втілює найважливіший, індивідуально-творчий підхід у навчанні. Застосовуючи його, викладач допомагає студентові у виборі своєї освітньої траєкторії шляхом: 1) уточнення і формулювання мети, яку слід досягти; 2) переліку вмінь і навичок, якими оволодіє студент під час виконання завдань; 3) раціонального планування діяльності (навчальної, науково-дослідної та професійно-практичної); 4) консультування з питань найбільш ефективних прийомів і методів самостійного вивчення й аналізу матеріалу.

Максимальне посилення мотивації до поглибленого самостійного здобуття студентами нових знань — надзвичайно важлива складова сучасного науково-методичного забезпечення навчального процесу, яка забезпечує особливу атмосферу творчості та інноваційного пошуку у вищому навчальному закладі.

«Сократів діалог» — у його основі лежить метод Сократа, який формує вміння грамотно ставити запитання, спрямовувати діалог, складати його алгоритм, передбачати можливі варіанти відповідей і заздалегідь готувати варіанти наступних ланцюжків запитань. Метод стимулює творче (аналітичне і синтетичне) мислення, самостійний пошук відповідей, навчає логічно вибудовувати ланцюг запитань, які наближають до остаточної відповіді.

«Займи позицію» — методичний прийом, який допомагає визначитись із власною позицією у професійних дискусіях, особливо під час вирішення проблемних питань та конфліктних ситуацій. Спочатку формулюється дискусійне запитання, яке передбачає протилежні відповіді. Наприклад: Ви за чи проти професійної етики адвокатів? Відповідаючи на запитання, студенти навчаються добирати і висловлювати слушні аргументи на захист своєї позиції перед однокурсниками та викладачем. Рекомендується застосування цього прийому на початку дебатів, колоквиумів, семінарських занять.

PRES-формула (від англ. Position—Reason—Explanation or Example — Summary). Допоміжний метод навчання, спрямований на розвиток і закріплення навичок аргументування, обґрунтування й захисту власної позиції у дискусії, діалозі, під час ділових зустрічей. У цій формулі запрограмований алгоритм логічно послідовних дій: Позиція (думка) — обґрунтування — приклад — висновок (наслідок). Метод формує навички ефективної професійної комунікації, передусім вміння коротко виступити (1-2 хв.) з 4 речень, коли час на дискусію обмежений. Пропонуються типові моделі висловлювань:

1. Позиція (у чому полягає ваша точка зору) — я вважаю, що...
2. Обґрунтування — тому, що...; через те, що...
3. Приклад — наприклад, ...
4. Наслідок — ось чому...

«**Дерево рішень**» — простий практичний спосіб зважити переваги і недоліки різних варіантів дій, рішень тощо. Плюси і мінуси фіксуються у спеціальних таблицях, розміщених в аудиторії. Варіант 1: + -. Варіант 2. + - Варіант 3. + - Студенти підвищують свою компетентність, аналізуючи та оцінюючи альтернативні варіанти розв'язання проблеми та прогнозуючи наслідки кожного з них. У цьому їм допомагають робочі запитання, які формулює як викладач, так і самі студенти. Вміння поставити правильні запитання — запорука всебічної та об'єктивної оцінки можливих варіантів рішень.

Тренінги (індивідуальні та групові). Цей ефективний для викладання практичної юриспруденції метод у літературі навчального характеру висвітлюється здебільшого у плані його застосування для навчання управлінців, менеджерів, бізнесменів та представників інших професій [10]. Проте він заслуговує на широке впровадження на юридичних факультетах, зокрема у правничих клініках.

Мета тренінгу — забезпечити студента практичними знаннями, вміннями, навичками, необхідними для виконання конкретних завдань шляхом тренування (повторення й закріплення) певних дій. Якщо вивчення дисципліни в цілому забезпечує студента певною теоретичною і концептуальною системою, цілісним уявленням про систему понять тієї чи іншої галузі, внутрішні та зовнішні зв'язки між компонентами системи, то тренінг як доволі механістичний процес спрямований на вироблення більш-менш одноманітних і передбачуваних схем професійної поведінки, автоматичного відтворення тих чи інших фахових дій (наприклад, навички укладання стандартизованих документів, їхнє редагування, систематизація, сортування, облік та ін.; навички роботи з клієнтом (заповнення анкет, інтерв'ювання, ведення протоколу та ін.).

Збагачення професіограми (репертуар знань і вмінь) майбутнього правника новими практичними навичками має відбуватись як під час аудиторних занять під керівництвом викладача, так і в позааудиторний час. Але найкращі умови для тренування й багаторазового закріплення професійних навичок забезпечують різні види навчальних практик, правові практикуми, юридичні клініки, покликані надавати безоплатну юридичну допомогу малозабезпеченим верствам населення, навчальні лабораторії (наприклад, Лабораторія законодавчих ініціатив, Лабораторія юрислінгвістики, Криміналістична лабораторія), різні науково-дослідницькі центри тощо. В них відпрацьовуються як окремі, так і здебільшого комплексні професійні навички.

Для того, щоб тренінг був успішним, викладачеві-тренеру потрібно пам'ятати про прагматичну спрямованість такого методу навчання, адаптувати програму тренінгу до конкретних навчальних потреб з урахуванням індивідуальних особливостей учасників, виявляти самому активність, відкритість, гарну реакцію, професіоналізм та заохочувати учасників до самовдосконалення.

Метод роботи в малих групах (від 2-3 до 5-7 осіб) покликаний формувати навички командної співпраці, конструктивної взаємодії з колегами, адекватного сприйняття дій інших та власної поведінки. Завдання для груп можуть бути однаковими (наприкінці заняття учасники груп під керівництвом викладача порівнюють результати виконання завдання в різних групах, аналізують, оцінюють, визначають найкращий варіант), а можуть бути вибірковими (кожна група обирає завдання за своїми інтересами). У межах групи розподіляються ролі: ведучого (фасилітатора), секретаря, хронометриста (слідкує за часом, визначеним для роботи) та ін. Чим менше часу є на виконання завдань, тим менше група.

Пізніше ролі змінюють. Наприклад, одна група має встановити обставини, що пом'якшують вину, а друга—обставини, що обтяжують провину.

Метод інтерв'ю (інтерв'ювання). Допоміжний метод формування і відпрацювання практичних навичок спілкування майбутнього правника з клієнтом, який найчастіше реалізується у формі бесіди. Під час навчального інтерв'ю консультант-правник вчиться ставити запитання клієнтові, фіксує відповіді на свої, як правило, заздалегідь підготовлені запитання, формулює ситуаційні запитання. Для письмового інтерв'ю слід підготувати анкету або запитальник. Підготувати студента-правника до інтерв'ювання клієнта найкраще в умовах Правничої клініки, під час юридичного практикуму.

Окрім розглянутих методів, прийомів і форм роботи, у навчальному процесі на юридичному факультеті вельми ефективними є також: дискусії із запрошенням фахівців; публічні виступи на задану тему (імпровізація); тренування вміння реконструювати перебіг подій шляхом допиту очевидця (реконструкція); цільове спостереження за якимось процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або заданим параметрам (моніторинг); аналіз і діагностика ситуації; на їхній основі — прогнозування; тлумачення (в усіх його різновидах) та коментування (правових норм, подій тощо); оцінка (або самооцінка) дій учасників; аналіз помилок, колізій, казусів та ін.

Підвищити якість та інтенсивність освітнього процесу у вищій школі допомагає органічне поєднання інноваційних методик із класичними, традиційними, продумане і гармонійне комбінування різних методів щодо кожної дисципліни та кожного заняття залежно від їхньої мети, призначення, специфіки.

Досвід показує, що високопродуктивними і перспективними є також форми роботи, що ґрунтуються на синтезі аудиторної та поза-аудиторної роботи. Вони не тільки сприяють формуванню професійних умінь і навичок, але й водночас плекають активну громадську позицію майбутнього правника (наприклад, новаторські форми експериментальних та творчих лабораторій, науково-дослідницьких центрів, громадських організацій, об'єднань молодих правників, правничі клініки тощо). Заохочувальний характер мають також різноманітні професійні конкурси і змагання (наприклад: конкурс знавців права; юридичний брейн-ринг; змагання риторів; міжнародні конкурси із судових дебатів, парламентські або теледебати тощо).

Розроблення й впровадження інноваційних методів викладання, хоча й містить певні ризики, є надзвичайно важливою складовою науково-методичної та навчально-методичної роботи викладача вищого навчального закладу, оскільки допомагає підтримувати його професіоналізм і педагогічну компетентність на рівні сучасних вимог. Професіоналізація сучасного викладача неможлива без його активної участі в розробленні змісту сучасної освіти, впровадження інноваційних технологій освіти й виховання, перебування у режимі постійного інноваційного пошуку в цілому.

Застосування інноваційних методик у навчальному процесі спонукає викладача опанувати нові допоміжні засоби у навчанні, зокрема наочні, технічні, комп'ютерну техніку, апробувати нові форми і види робіт, залучати інших фахівців і студентів до розроблення оптимальних засобів та інструментів навчання.

З метою надання кваліфікованої інформаційної, науково-методичної та педагогічно-дидактичної допомоги викладачам, які бажають впроваджувати інноваційні форми і методи роботи, доцільно створити у кожному вищому навчальному закладі спеціальну науково-методичну структуру, як наприклад, Центр інноваційних методик правничої освіти (ЦІМПО) у Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Центр створений на факультеті правничих наук 2002 року з метою організації та координації досліджень у сфері методології правничої освіти, розроблення й удосконалення інноваційних методик викладання правових та інших гуманітарних наук, визначення нових принципів підходів до сучасної підготовки правників на основі найкращого світового досвіду.

Пошук і визначення власного подальшого шляху розвитку ми розпочали на основі глибокого критичного аналізу усіх аспектів науково-педагогічної та науково-методичної діяльності університету з урахуванням нереалізованих на сьогодні потенційних можливостей, узагальнення й впровадження накопиченого позитивного досвіду у викладанні

гуманітарних та інших спеціальних дисциплін, ознайомлення з досвідом інших провідних навчальних закладів (як в Україні, так і за її межами).

Усе це допомогло нам визначити пріоритетні та перспективні напрями, найбільш ефективні методи і форми викладання, організувати їх подальше розроблення й опис на рівні індивідуально-авторських програм, науково- і навчально-методичних матеріалів, підручників, посібників, наукових проектів тощо.

Нині основними напрямками діяльності ЦІМПО є:

- дослідження й узагальнення науково-методичних рекомендацій щодо викладання правничих дисциплін на юридичних факультетах вищих навчальних закладів України та провідних країн світу;
- організація науково-дослідницьких і навчальних робіт з проблем правничої освіти;
- розроблення й апробація оригінальних авторських методик, нових програм з правничих та суміжних дисциплін;
- співпраця з вищими навчальними закладами України та інших країн, науковими та державними установами, інноваційними науковими центрами з метою вивчення й впровадження передового освітнього досвіду;
- надання інформаційної та науково-методичної допомоги викладачам факультету правничих наук;
- розвиток юридичної клінічної освіти;
- організація конференцій, нарад, семінарів з проблем сучасної правової освіти.

З 2004 р. Центр здійснює науковий проект «Розробка й удосконалення інноваційних методик підготовки спеціалістів і магістрів права». Створено й постійно оновлюється база даних із різних аспектів інноваційної діяльності вищої школи: нормативно-правове регулювання питань вищої освіти; Болонський процес та євроінтеграція вищої школи; модернізація та підвищення якості навчальних послуг; демократизація та гуманізація освіти; нові підходи до управління і фінансування вищих навчальних закладів; кредитно-модуль-но-рейтингова система навчання; інноваційні методики викладання дисциплін; інформатизація та сучасне технічне забезпечення навчального процесу; педагогічна інноватика: методологічні, філософські, психологічні та виховні аспекти. Опубліковано бібліографічний показник «Інновації у вищій освіті» [11], у якому зібрано й систематизовано вітчизняні та зарубіжні праці з проблем інноваційних технологій вищої освіти за період 1995-2004 рр.

З 2003 р. на базі Центру та Експериментальної навчальної лабораторії «Правнична клініка» був створений і нині діє Інформаційно-тренінговий центр юридичної клінічної освіти України.

На базі факультету правничих наук НаУКМА проведено низку Міжнародних наукових конференцій, семінарів та круглих столів, на яких обговорювались шляхи модернізації та підвищення якості професійної підготовки правників у вищих навчальних закладах, зокрема «Практичні проблеми юридичної освіти України в контексті європейської інтеграції», «Інноваційні методики юридичної освіти: поняття, зміст та практика застосування» [12] та інші.

ЦІМПО покликаний здійснювати наукове керівництво і наукове консультування викладачів, експертизу і рецензування навчальних програм, методичних і наукових авторських розробок викладачів, колективних праць, надавати викладачам допомогу в таких напрямках і формах: виборі оптимальних форм організації, методів і засобів навчання; конструюванні авторських програм, власних технологій навчання; плануванні та організації педагогічного експерименту, оформленні й аналізі його результатів; описові й узагальненні власного викладацького досвіду та передового досвіду інших викладачів; визначенні найбільш раціональних видів і форм навчально-пізнавальної діяльності.

У центрах, подібних ЦІМПО, надзвичайно важливо не тільки створювати належні умови для підвищення професіоналізму кожного викладача, особливо саморозвитку і самореалізації молодих викладачів та початківців, але й здійснювати постійний пошук викладачів-новаторів на ведення «майстер-класів» з метою презентації найкращого педагогічного досвіду.

В інноваційних процесах здійснюється перетворення не лише самого викладання як педагогічної діяльності з усіма її засобами і механізмами, але й суттєво переглядаються її цільові настанови та ціннісні орієнтації: спрямованість у майбутнє; побудова нового типу стосунків між педагогом і слухачем (ці стосунки втрачають характер примусу і підлеглості та набувають характеру співтворчості, рівної взаємодії, взаєморегуляції, взаємодопомоги); домінування у процесі навчання індивідуально-особистісних начал.

Отже, удосконалення й модернізація системи фахової підготовки правників у вищих навчальних закладах України є надзвичайно важливою науково-освітньою проблемою, яка має вирішуватись спільними зусиллями з урахуванням сучасних вимог до правничої професії, суспільних потреб, найкращого вітчизняного та зарубіжного освітнього досвіду. Створення інноваційного науково-освітнього середовища у вищій школі передбачає якісне оновлення змісту і форм навчання через органічне поєднання навчальної і науково-дослідницької роботи, теорії з практикою, класичних методів викладання з інноваційними, широкої та фундаментальної підготовки фахівців із вузько-профільною спеціалізацією, що дозволить забезпечити універсальність, багатоплановість, гнучкість та ефективність сучасного навчального процесу. Кваліфіковану науково-методичну та інформаційно-консультативну допомогу викладачам юридичних факультетів у розробленні й упровадженні нових технологій і методик навчання можуть надавати спеціальні структури — інноваційно-освітні центри.

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / Авт. колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук та ін. -Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. - С 242.
2. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К.: Наук, думка, 2000. — 680 с
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — Т. 2. — К.: «Укр. енци.», 1998. — С. 691.
4. Боткин Дж. Инновационное обучение // Вопросы образования. — М., 1983. —№1.
5. Шаронова С. А. Деловые игры: Учеб. пособие. — М.: Изд-во РУДН,2004. —С. 110-113.
6. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. — Львів: Видавництво «Фенікс», 1996. — С 190.
7. Барнс Л. Б., Кристенсен К. Р., Хансен Э. Дж. Преподавание и метод конкретных ситуаций (конкретные ситуации и дополнительная литература): Пер. с англ. А. И. Наумова. — М.: Гардирики, 2000. —С. 9-10.
8. Там само. — С. 10.
9. Цезерани Д. От мозгового штурма к большим идеям: NLP и синектика в инновационной деятельности. — Пер. с англ. В. В. Егорова. — М.:ФАИР-ПРЕСС, 2005. — С. 56.
- 10.Бакли Р., КэйплДж. Теория и практика тренинга. — СПб.: Питер, 2002. —352 с.
- 11.Інновації у вищій освіті: Бібліографічний покажчик / Укладач: Н. В. Артикуца. — К.: Стилос, 2005. — 202 с
12. Практичні проблеми юридичної освіти України в контексті європейської інтеграції: Матер. міжн. конф. (20 вересня 2001 р., Киш): Виступи та доповіді учасників = Practical problems of legal education of Ukraine in the context of European integration / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; Міністерство у справах міжнародного розвитку Великої Британії. - К.: Видавн. дім «KM Academia», 2001. - 142 с; Інноваційні методики юридичної освіти: поняття, зміст та практика застосування: Тези Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листопада 2003 р., Київ) / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; Американська асоціація адвокатів / Правова ініціатива у Центральній та Східній Європі (ABA/CEELI). - К, 2003. - 47 с .

N. Artykutsa

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING IN HIGHER LAW EDUCATION

The article devoted to the actual problems of modernizing and improving the quality of higher law education in Ukraine in the context of Europe integration. Special attention is put to the innovation methods of teaching subjects on law faculties. Based on the working experience of the Center of innovative methods in law education in KMA. The author proves the necessity of creation of special scientifically-methodical structures to help teachers in the creation and inculcation of innovative forms and teaching methods.